

Данило Шуковић

*Центар за економска истраживања,
Институт друштвених наука*

ЕКОНОМСКИ ЕФЕКТИ СТАРЕЊА СТАНОВНИШТВА

Сажетак

У раду се анализирају крупне демографске промене код нас и у свету, које се првенствено огледају у перманентном процесу старења становништва. Посебно се разматрају економски аспекти старења популације. Због погоршаног односа броја оних који раде према онима који примају пензије, дошло је практично до краха пензионог система. Неповољне демографске тенденције у Србији већ ће у овој деценији проузроковати смањење становништва радног узраста од око 8%, што ће се негативно одразити на функционисање тржишта рада, односно на радни потенцијал будућег привредног раста. Потенцијални и расположиви људски капитал ће се смањити, а наставак старења становништва ће појачати већ ионако велики притисак на систем социјалне заштите, нарочито на пензије и здравство.

У раду се указује не само на проблеме постојећег пензионог система, већ и на могућности превазилажења економских проблема насталих због старења становништва и то првенствено нужном пензионом реформом, као и разматрањем могућности за укидање званичне старосне границе пензионисања. На крају се даје и краћи осврт и на веома значајне позитивне економске ефекте које доноси продужење очекиваног животног доба.

Кључне речи: становништво, пензиони систем, “pay as you go» систем, пензиони фонд, хумани капитал.

Старосна структура становништва у постиндустријском друштву се последњих деценија битно мења. Она постаје све непо-

вољнија јер се удео старије популације повећава, док је удео младих све мањи. Ове промене су карактеристичне и за Србију, иако се она по степену економске развијености не може сврстати у развијене постиндустријске земље. У већини земаља у развоју и даље је удео младе популације велики, захваљујући још увек високој стопи новорођених и споријем продужавању животног века, мада је и код ових земаља већ присутан тренд старења становништва, али је још увек млада популација доминантна.

У наредним деценијама очекује се да ће се процес демографских промена још више убрзати повећавајући удео старе и смањујући удео младе популације. Ове промене ће из корена променити однос радноактивног и раднонеактивног старог становништва.

Једна од кључних последица ових промена је измена односа капитала и рада. Стопа приноса на капитал ће се смањивати јер ће понуда капитала у односу на понуду радне снаге бити све већа. Зараде ће се повећавати, због све мање понуде радне снаге услед све мањег учешћа младе популације у укупном броју становника. Ове промене ће угрозити благостање старије популације која ће живети од пензија. Постојећи пензиони системи се углавном заснивају на финансирању пензија из текућих прилога тренутно запослених. Због све неповољнијег односа броја оних који раде и уплаћују доприносе у пензиони фонд и оних који примају пензије, доћи ће до великог раскорака између расположивих средстава за пензије, која уплаћује све мањи број запослених и све већих потреба за исплату пензија, због повећања броја лица која имају право на примање пензија.

Неизбежна последица све неповољнијег односа оних који раде и оних које имају права на пензије ће бити или смањење пензија или повећање доприноса запослених. Ове две мере се, наравно, могу комбиновати у одређеној мери. Но, проблем се тиме не решава. Снижавање пензија значило би, када је Србија у питању, још веће сиромаштво за ионако велики број сиромашних пензионера. Повећање доприноса запослених, с друге стране, поскупљује рад и неповољно утиче на конкурентност привреде чиме се дугорочно умањују могућности економског развоја, од чега, између осталог зависе и могућности државе да издваја средства за пензије. Због тога, да би превазишле овај проблем, већина развијених земаља припрема реформе пензионог система.

Заправо, пензиона реформа је годинама, па и деценијама главна државна брига земаља широм света. Посвећеност питањима реформе пензионог система присутна је како у развијеним тако и у земљама у развоју. Пензионе реформе су нужне из више разло-

га. Не само због демографских промена, о којима смо говорили, и које се превасходно односе на старење становништва због опадања стопе фертилитета и продужавања очекиваног животног века, већ и због крупних промена на тржишту рада. Велика и истрајна незапосленост, смањивање сталних и стабилних послова и ширење сиве економије, су све присутнији на тржишту рада.

Глобална финансијска и економска криза, подстичући рапидно повећање јавног дефицита и задужености, додатно је заострила проблем обезбеђења економски одрживих и социјално праведних пензија, терајући владе да убрзају реформске процесе да би обезбидиле одрживост пензионог система.

Да би указали на основне економске аспекте старења становништва у наставку ћемо, поред анализе промена кључних демографских трендова и економских ефеката тих промена дати посебан осврт на потребу предузимања одговарајућих мера како би се предупредиле неповљне економске последице старења популације, међу којима је реформа пензионог система, свакако, најзначајнија.

ДЕМОГРАФСКЕ ПРОМЕНЕ У СВЕТУ

Становништво, његова величина и структура, привлачили су пажњу научника, мислилаца и државника још у веома далекој прошлости. Римска империја и Кина вршиле су периодична пребројавања одређених категорија популације, која су била веома слична модерним пописима становништва. Сврха ових раних сагледавања опсега и структуре популације била је административне или економске природе. Интересовање за проблеме популације у Европи почиње да бива све веће у XVI веку. У периоду од XVI до XVIII века као главни подстицаји за сагледавање популационих промена у европским земљама били су политичке, економске или чак религиозне природе.

Како су у овом периоду многе земље биле сиромашне због недовољне производње добара за живот, мада се сматрало да те земље имају много веће могућности с обзиром на расположиве ресурсе, то се дошло до закључка да је главни узрок сиромаштва недовољан број становника. На овој тези се заснивало учење популациониста, који су сматрали да када би у некој земљи било више становника, природни потенцијали би се више искоришћавали и земља би била богатија. У складу са оваквим погледом популациониста државе су почеле подстицати пораст становништва свим

средствима којима су располагале. Све до средине осамнаестог века економисти су били јединствени у популационистичком ставу да је бројно и растуће становништво најважнији индикатор богатства, да је становништво главни узрок богатства. Они су сматрали да је становништво богато само по себи, да је оно највећи капитал који поседује свака земља. Њихов кључни став је био да под владајућим условима пораст броја глава доводи до пораста дохотка по глави. Но, већ од половине осамнаестог и посебно у деветнаестом веку преовладао је супротан антипопулационистички став, односно малтузијански поглед, који је пораст становништва видео као главни узрок сиромаштва и глади.¹⁾

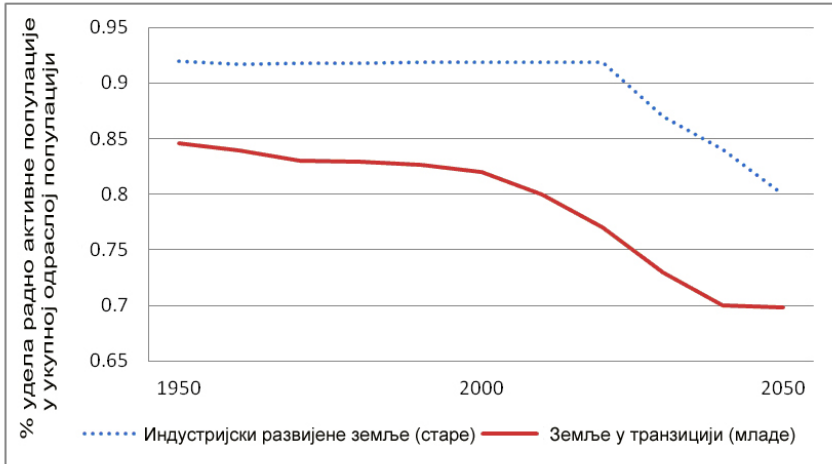
Током XIX века популација Европе се више него удвостручила, али се популација остатка света увећала за само 20 процената. Насупрот томе у XX веку дошло је до успоравања популационог раста у Европи и великог убрзања раста становништва у остатку света, које је нарочито интензивирано после Другог светског рата. Најважнији узрок великог повећања броја светског становништва био је велики пад стопе морталитета. Као последица ширења западне технологије јавног здравља, здравствене заштите, медицинске неге и интензивирања пољопривредне производње, стопе морталитета су рапидно опале у земљама Трећег света. Кључна последица пада стопе морталитета била је нагло продужавање очекиваног животног века. Почетком XX века, очекивани животни век био је мањи од 50 година чак и у најразвијенијим земљама. На пример у Сједињеним Америчким Државама 1890. године за припаднике беле популације оба пола био је 47,3 године, а за становнике небеле популације само 33,0 године. У Шведској, која је имала изузетно дуговечне људе, у периоду од 1881. до 1890. године очекивани животни век мушкараца био је 48,5, а жена 51,5 година. Почетком XX века просечан животни век у незападном свету био је знатно нижи, једва нешто виши од оног у древном Римском царству. На пример, у Индији је износио само 26,8 година чак и 1931. године. До половине XX века животни век порастао је у развијеним земљама Запада на преко 60 година, док у остатку света просечни животни век није достигао ни ону вредност које су земље Запада имале на почетку прошлог века. Међутим, од окончања Другог светског рата па надаље, дошло је до великог повећања очекиваног животног века у целом свету.²⁾ Светски тренд у кретању популације како у развијеним, тако и у неразвијеним земљама је, такође опадање сто-

1) Види: Schumpeter, J. (1975). *Povijest ekonomske analize* (Zagreb: Informator).

2) Камерон, Р., Нил, Л. (2011). *Кратка економска историја света – од палеолитског доба до данас* (Београд: Службени гласник).

пе наталитета, што је, с друге стране, допринело убрзању процеса старења, поред продужења очекиваног животног века, које је, без сумње, одлучујући фактор овог процеса.

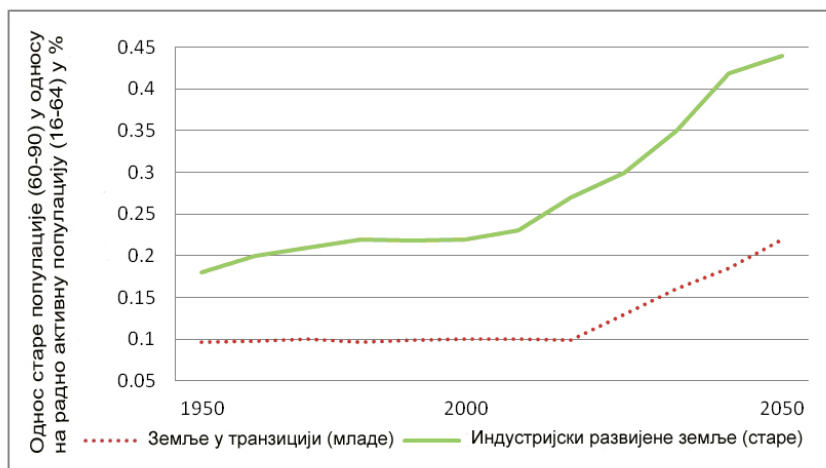
Графикон 1. Однос радно активне популације (15-65) према укупно одраслој популацији (16-90)

Извор: Vogel i dr. (2013).

Старење становништва је светски тренд присутан како у развијеним земљама, тако и у остатку свету. Разлика је у нивоу заступљености старе популације. У развијеним земљама старосна структура је много неповољнија него у земљама у развоју, које се још увек могу сматрати младим популацијама. Ови трендови се јасно виде на графиконима 1. и 2. Удео радно активне популације (са 16 до 64 године) у укупно одраслој популацији (са 16 до 90 година) је у сталном опадању. Очекује се да ће се овај тренд интензивирати у првој половини овог века. Тако 2050. године удео радно активне популације треба у индустријализованим земљама да буде око 68% а 1950. године износио је око 84%. У земљама у развоју, тренд је истог смера само односи младе и старе популације су знатно повољнији. Тако 2050. године удео радно активне популације у овим земљама очекује се да износи око 82% у односу на укупно одраслу популацију, док је 1950. износио око 92%.

Графикон 2. Однос старе популације (60-90)
у односу на радно активну популацију (16-64)

Извор: Vogel i dr. (2013).

Проблем старења становништва се исто тако добро може сагледати и посматрањем односа старих (са 65 до 90 година) у односу на радно активно становништво (са 16 до 64 године). Средином овог века, 2050. године, однос старе популације и радно активне популације ће се погоршати, у развијеним земљама, са око 18% у 1950. на око 44% у 2050, док ће у земљама у развоју ове промене бити знатно умереније, па ће се проценат старе популације у односу на радно активно становништво повећати са око 9% у 1950. на око 21% у 2050. години.³⁾

Како ће се мењати структура становништва, односно колико ће се повећавати удео старе популације у укупној популацији у свету, односно његовим регионима може се видети из табеле 1.

Удео старе популације (65+) у свету повећаће се са 8% у 2010. на 16% у 2050. години. За четрдесет година удео старе популације у укупној популацији света ће се удвостручити. У развијеним земљама ће 2050. бити чак 26% старог становништва.

3) Ове прогнозе су дате у раду: VOGEL, E., LUDWIG, A., BÖRSCH-SUPAN, A. (2012). "Aging and Pension Reform: Extending the Retirement Age and Human Capital Formation", Working Paper No. 1476, European Central bank <http://www.nber.org/papers/w18856>.

Табела 1. Удео популације 65+
у укупној популацији у свету и регионима

	2010	2050
Свет	8	16
Развијене земље	16	26
Мање развијене земље	6	15
Мање развијене земље без Кине	5	13
Африка	3	7
Азија	7	18
Кина	8	24
Европа	16	28
Латинска Америка и Кариби	7	19
Северна Америка	13	21
Океанија	11	19

Извор: ILO World Security report 2010-11.

Демографска будућност Србије је чак неповољнија и од оне која очекује развијене земље. Србија ће средином овог века бити земља старих и малобројнија него што је данас.⁴⁾ Ако се оствари дугорочна тенденција лаганог пада стопе рађања и оствари сценарио по коме ће стопа фертилитета средином века износити 1,3 детета по жени, у условима пораста очекиваног трајања живота и позитивног миграционог салда од 2017. године, број становника Србије би се 2052. смањио за готово два милиона лица у односу на почетак овог века. Истовремено број старих од 65 година би се повећао за трећину. Удео старе популације достигао би 28,3%, што значи да би више него сваки четврти становник био стар.

Неповољни демографски трендови у Србији већ ће у овој деценији проузроковати смањење становништва радног узраста од око 8%, што ће се негативно одразити на функционисање тржишта рада, односно на радни потенцијал будућег економског раста. Потенцијални и расположиви људски капитал ће се смањити, а наставак старења становништва ће појачати већ ионако велики притисак на систем социјалне заштите, нарочито на пензије и здравство.

4) Види: Рашевић, М. (2012). „Одговор Србије на демографске изазове: стање и очекивања“. У В. Вукотић и други (ед.) *Становништво и развој* (Београд: Институт друштвених наука, Центар за економска истраживања).

ЕКОНОМСКЕ ТЕШКОЋЕ ЗБОГ СТАРЕЊА СТАНОВНИШТВА И КАКО ИХ ПРЕВАЗИЋИ

Старење становништва изазива бројне економске проблеме како због дефицита у буџету изазваног перманентним растом издвајања за пензије, тако и због нужности све већег издвајања за здравство због лечења старих лица чији се број стално увећава. Поред тога, проблем старења популације изазива и крупне структурне промене у економијама широм света. Једна од најзначајнијих односи се на смањење понуде радне снаге на тржишту рада. Заправо мења се структура фактора производње. Због тога инвестиције теже да се везују све више за капитално интензивне делатности. Ове крупне структурне промене имају за последицу поскупљење радне снаге и повећање камата на капитал. На тржишту добара долази до промена у структури тражње због нужности задовољења потреба све старије популације. Измењеној структури тражње нужно ће се прилагодити структура понуде, то јест доћи ће до њене битне измене.

Економски аспекти старења становништва су, наравно, бројни. Ми ћемо се фокусирати на проблем све већих издатака за пензије и здравствену заштиту старих у условима све неповољнијег односа оних који раде и оних који су стекли права на пензије и лечење. Реч је о нужности реформе пензионог система.

Пензиони систем Србије заснива се, као и у многим земљама, на принципу међугенерациске солидарности. Реч је о тзв. „pay as you go“ моделу пензионог система у коме се средства за исплату текућих пензија доминантно обезбеђују приходима оствареним по основу текућих уплата доприноса за пензионо осигурање. Систем може бити ефикасан све док су текући приходи већи или једнаки са текућим расходима. Последњих година, па и деценија, овај однос се константно нарушава под дејством два кључна фактора. Један је брзи раст броја пензионера због старења популације, а други знатно спорији раст броја запослених и њихових зарада. Однос броја запослених који уплаћују доприносе за пензионо осигурање и броја пензионера требало би да буде 1 : 3 да би пензије у целиности биле покривене приходима оствареним по основу текућих уплата, то јест да би систем „pay as you go“ функционисао, и да престане потреба финансирања пензија из буџета, што је сада случај. Како сада на једног пензионера имамо само једног запосленог, то је раскорак између уплаћених доприноса и стечених права на пензије огроман и не може се пребродити поправљањем односа броја запослених и броја пензионера, већ је нужно постићи и економску

и демографску прогресију. Демографска прогресија подразумева повећање броја радно активне популације и повећање запослености како би се број запослених у односу на број пензионера повећао, а економска прогресија подразумева текући раст бруто домаћег производа, како би се део издвајања за пензије из буџета могао економски поднети. Поред пензионог система, све израженији проблем је и финансирање трошкова здравствене заштите, који готово пропорционално расту са растом просечне старосне доби становништва.

Дакле, „pay as you go“ (PAYGO) систем је озбиљно уздрман због старења становништва, односно повећања учешћа становника старијих од 65 година у укупном становништву, и због смањења стопе фертилитета, односно смањења броја новорођених. PAYGO је пензиони систем који доминира у свету. Настао је пре око 120 година, када га је Бизмарк увео као обавезни пензиони систем у Немачкој. Систем се брзо проширио у остале европске земље, па и САД које су овај систем увеле 20-их година прошлог века. PAYGO систем је био доминантан у XX веку. По овом систему садашња генерација запослених уплаћује доприносе за пензионо осигурање од којих се исплаћују пензије садашњих пензионера. Пензије сада запослених ће обезбеђивати наредне генерације које буду запослене када сада запослени постану пензионери.

Ради се заправо о колективистичкој схеми, где колектив у лику државе управља новцем пензионера који су га уплатили у младости као свој улог у економски сигурну старост. Показало се да систем може да функционише ако је становништво релативно младо и ако бруто домаћи производ дугорочно расте, тада се из доприноса који плаћају генерације запослених могу финансирати текуће пензије. Проблем је настао када се однос броја запослених и пензионера погоршао у смислу да све мање запослених финансира све већи број пензионера.

Као алтернатива PAYGO систему све је више у фокусу приватно пензионо осигурање. Ради се о систему акумулације капитала који почива на идеји да би средства од наплаћених доприноса требало да буду на располагању запосленима, који би та средства акумулирали и преко приватног пензионог фонда инвестирали, да би у време када одлазе у пензију имали на располагању средства која су они сами акумулирали и која су увећана за профит који је остварен њиховим инвестирањем.

Пензиону реформу на овом принципу извршио је 80-их година прошлог века Чиле. У Чилеу је развијена идеја приватног пензионог система по коме сваки запослени има свој индивидуал-

ни рачун на који уплаћује свој допринос за пензију. Рачун се налази у приватном пензионом фонду, којим управља професионални менаџмент. Уплаћени новац запослених за пензије се пласира на финансијском тржишту, или на тржишту капитала и током времена се увећава за принос који се постиже његовим инвестирањем на тржишту. Када запослени одлази у пензију износ на његовом рачуну је већи, наравно под условом да је приватни пензиони фонд уложена средства успешно инвестирао. Након смрти осигураника, остатак на пензионом рачуну је имовина којом располажу његови наследници.

Оба система, наравно, имају своје предности и недостатке. Када је у питању PAYGO систем, његова основна предност огледа се у томе што он штити пензионисана лица да њихова уштеђевина за старост не пропадне због ванредних околности на тржишту, као што су ратови, висока инфлација и сл. Овај систем избегава и ризик од могућности неуспешног инвестирања, што је највећа слабост приватних пензионих фондова. Поред тога као предност овог система може се сматрати чињеница да становништво верује у овај систем, сматрајући да држава неће дозволити да они живе у сиромаштву кад остаре. Међутим, и ове наочиглед неспорне предности у време кризе, као што је ова сада, постају веома несигурне. Ако је држава прекомерно задужена, а уз то има и висок буџетски дефицит, тада ни PAYGO систем више није сигуран, јер једноставно нестају материјални ресурси из којих би се могле исплаћивати пензије.

Као резултат оваквих околности пензије у Србији из године у годину реално опадају, а сиромаштво пензионера са доњег дела лествице постаје све веће. Но, главна слабост овог система је, као што смо већ констатовали, његово лоше функционисање када се број запослених у односу на број пензионера смањује и када не постоји или је недовољан раст бруто домаћег производа, као што је последњих година случај не само код нас него и у већини земаља света. Мањкавост овог система је и његова зависност од политике владе. Пошто је PAYGO систем због поменутих проблема у сталном и растућем дефициту, који се намирује из буџета, исплата пензија зависи од одлука владе. Ако влада води популистичку политику и исплаћује пензије веће него што дозвољавају реални ресурси, тада се може угрозити финансијска стабилност земље, изазвати инфлација и успорити или чак зауставити привредни раст.

Средства пензионог фонда у Србији покривају једва око 50% пензија, а преостали део се намирује из буџета. У 2012. години из буџета је трансферисано за пензије око 270 милијарди динара,

односно око 2,5 милијарди евра. Само шест година раније, 2006. године ова издвајања износила су око 50 милијарди динара. Дакле, мањак у пензионом фонду се убрзано увећава, а тиме и потреба за трансферима из буџета, који је иначе у великом дефициту и знатно је изнад толерантног нивоа од 3%. Задуженост државе је такође прешла критичну тачку и сада је на нивоу од око 60% од БДП-а. Очигледно да је финансијска одрживост пензионог система у Србији угрожена, због чега је нужна његова реформа.

Светска банка је 1994. године у свом извештају под насловом „Спречавање кризе старог доба: политика заштите старих и промовисање развоја“, препоручила као најбољи начин да земље управљају својим пензионим трошковима да уведу пензиони систем са три стуба, где:

- први стуб представља свеобухватно, обавезно и јавно пензијско осигурање, засновано на систему текућег финансирања;
- други стуб представља свеобухватно и обавезно али приватно пензијско осигурање, засновано на систему акумулације капитала. Ово осигурање реализовало би се преко пензионих фондова који су у приватној својини. Систем би функционисао тако што би се део доприноса (онај који не иде у државни пензиони фонд) уплаћивао у приватне фондове који би потом инвестирали на финансијском тржишту; и
- трећи стуб представља добровољно пензијско осигурање, а заснива се на добровољним уплатама премија осигурања било послодавца у корист својих запослених, било самих запослених у приватне пензионе фондове. Ово је врста допунског осигурања која омогућава појединцима да изаберу како ће распоредити своје приходе у току живота.

Србија је од 2002. година увела двостубни пензијски систем (I и III стуб). Постоји могућност за увођење и II стуба, али је она за сада одложена због неповољних макроекономских услова.

Кључни проблем пензионе реформе која би подразумевала прелаз са PAYGO система на систем акумулације путем приватних пензионих фондова је финансирање пензија у прелазном периоду. Наиме, ако би преласком на нови систем садашње генерације запослених престале да уплаћују доприносе у државни пензиони фонд, то би исплата пензија садашњим пензионерима била потпуно угрожена. Сада запослени не могу истовремено уплаћивати премије за

своје пензије и доприносе државном пензионом фонду за исплату текућих пензија. Очигледно потребни су неки посебни извори из којих би се финансирале пензије садашњих генерација пензионера, док би сада запослени уз помоћ приватних пензионих фондова сами финансирали своје пензије.

Једна од мера која би могла допринети ублажавању кризе пензионог система је и укидање званичне старосне границе пензионисања – као што су то на савезном нивоу урадиле САД, где више од трећине особа старијих од 65 година остаје на послу или прелази на друге послове. Истраживања показују да педесет одсто Американаца очекују да буду радно активни и када буду зашли у седамдесете године живота. У Јапану седамдесет осам одсто особа између 55 и 59 година старости изјављују да намеравају да раде и након одласка у пензију.

Чињеница је да старији људи на крају подлежу процесу старења, здравље многих од њих бива нарушено и потребна им је помоћ. Међутим, између уобичајеног одласка у пензију и тог тренутка, када старије особе губе психофизичке способности за рад, је период од у просеку двадесет или више година. У великом делу тог периода многи од њих су здрави и активни.

Ентони Гиденс у својој књизи „Европа у глобалном добу“, посебно истиче да се природа старења мења и да ће те промене бити све веће. Он поставља питање: “Зашто бисмо старије људе сматрали неспособним за рад само зато што су достигли одређено животно доба? Најновија истраживања функционисања мозга показују да, у стандардним условима исхране и начина живота, у добу између двадесет и седамдесет година старости долази до веома малог опадања духовне способности... традиционално уверење да мождане ћелије одумиру са старењем је погрешно.”⁵⁾

Поред укидања званичне старосне границе пензионисања, треба имати у виду и право људи на рад у било ком добу старости ако испуњавају уобичајене услове стручности и марљивости. Ако се радне способности, сагласно потребама тржишта рада, адекватно не валоризују тада се расипа огромни хумани капитал, настао дугогодишњим образовањем и великим радним искуством.

На крају треба истаћи да продужење животног века, мада ствара извесне проблеме друштву, као што су потреба за све већим издвајањима за пензије и за трошкове лечења и негу старих особа, има неупоредиво веће благодети. Процењује се⁶⁾ да је социјални

5) Gidens. E. (2009). *Evropa u globalnom dobu* (Beograd: Clio).

6) Aaron, H. (2006). “Duži životni vek: blagodet ili teret”. *Daedalus* (Cambridge), god. 2006, Vol. 135, br. 1.

добитак од продужења животног века у периоду 1970-2000. једнак укупном привредном расту у том периоду. Ефекти привредног раста у последње три деценије прошлог века су неспорно огромне, па и благодети од продужења животног века су несагледиве посебно ако већина људи у старијем добу води активни живот.

*
* *

Мада смо се у овом раду, у највећем делу, фокусирали на проблем реформе пензионог система, као на један од најактуелнијих изазова које је донео процес старења популације, веома значајни су и други економски аспекти старења становништва који ће имати велики утицај на економска кретања, па и на дугорочни економски развој. Старење становништва изазива далекосежне структурне промене у привреди које се првенствено огледају у смањењу понуде радне снаге, то јест у измени односа основних фактора производње: рада и капитала. Све мања понуда радне снаге због опадања стопе фертилитета поскупеће рад као један од основних фактора производње, што ће подстаћи капитал, као други кључни фактор, да се пласира у делатности капитално интензивне, то јест у делатности које мање ангажују живи рад.

Пошто се број старих лица стално повећава то ће изазвати и промене у структури тражње на тржишту роба и услуга, јер се потребе старих лица битно разликују од потреба младих. Промене у тражњи роба и услуга нужно ће проузроковати и промене у структури понуде која се мора прилагодити тражњи. Све ове структурне промене које изазива старење популације су веома значајне за економски развој. Све оне привреде које се њима благовремено не прилагоде постаће неконкурентне на све отворенијем светском тржишту.

Но, на крају треба посебно истаћи да економски ефекти старења становништва нису само негативни, већ и да има исто тако значајних позитивних утицаја. Као што смо претходно констатовали, постоје процене да је социјални добитак од продужења животног века у периоду 1970-2000. једнак укупном привредном расту у том периоду. Радни потенцијал старијих особа, с обзиром на нагомилани хумани капитал, који се створио од знања стеченог одговарајућим образовањем и од вештина које им је донело дугогодишње радно искуство, може бити од велике користи за економски развој уколико друштво нађе адекватан начин да овај значајан ресурс укључи у економске токове.

Дакле, економски ефекти старења становништва су и позитивни и негативни. На нама је да негативне превазиђемо, било пензионим реформом било другим мерама, као и да благодети које доноси продужетак очекиваног животног века, рационално искористимо.

ЛИТЕРАТУРА

- Ђукић, П. (2012). „Становништво и демографско-економски развој: свет и Србија“. У В. Вукотић и други (ед.) *Становништво и развој* (Београд: Институт друштвених наука, Центар за економска истраживања).
- Камерон, Р., НИЛ, Ј. (2011). *Кратка економска историја света – од палеолитског доба до данас* (Београд: Службени гласник).
- Маџар, Ј. (2013). „Старење становништва као запрека институционалном развоју“. У В. Вукотић и други (ед.) *Образовање и развој* (Београд: Институт друштвених наука, Центар за економска истраживања).
- Прокопијевић, М. (2012). „Старење становништва Европске уније“. У В. Вукотић и други (ед.) *Становништво и развој* (Београд: Институт друштвених наука, Центар за економска истраживања).
- Рашевић, М. (2012). „Одговор Србије на демографске изазове: стање и очекивања“. У В. Вукотић и други (ед.) *Становништво и развој* (Београд: Институт друштвених наука, Центар за економска истраживања).
- Шуковић, Д. (2012). „Тржиште рада и утицај становништва на развој“. У В. Вукотић и други (ед.) *Становништво и развој* (Београд: Институт друштвених наука, Центар за економска истраживања).
- Aaron, H. (2006). “Duži životni vek: blagodet ili teret“. *Daedalus* (Cambridge), god. 2006, Vol. 135, br. 1.
- Börsch-SupaN, A. (2012). “Entitlement Reforms in Europe: Policy Mixes in the Current Pension Reform Process”, NBER Working Paper No. 18009, Cambridge <http://www.nber.org/papers/w18009>.
- Eurostat, (2013). Population projections, www.eurostat.org, preuzeto 10. jula 2013.
- GidenS. E. (2009). *Evropa u globalnom dobu* (Beograd: Clío).
- Poterba, J., Venti, S., Wise, D. (2013). “Health, Education, and the Post-Retirement Evolution of Household Assets”, NBER Working Paper No. 18695, Cambridge <http://www.nber.org/papers/w18695>
- Sarfati, H., Ghellab, Y. (2012). “The political economy of pension reforms in times of global crisis: State unilateralism or social dialogue?” Working Paper No. 37, ILO, Geneva, http://www.ilo.org/ifpdial/information-resources/publications/WCMS_176346/lang--en/index.htm
- Schumpeter, J. (1975). *Povijest ekonomske analize* (Zagreb: Informator).
- Vogel, E., Ludwig, A., Börsch-Supan, A. (2012). “Aging and Pension Reform: Extending the Retirement Age and Human Capital Formation”, Working Paper No. 1476, European Central bank <http://www.nber.org/papers/w18856>.

Danilo Sukovic**ECONOMIC EFFECTS OF AGING POPULATION****Summary**

This paper analyzes the major demographic changes in our country and the world, which are primarily reflected in the permanent aging population. Aging population is a global trend, present in developed countries and around the world. In developed countries, the age structure is much less favorable than in developing countries, which can still be considered as “young” populations. It is expected that these trends will intensify in the first half of this century. The proportion of the working population in industrialized countries should be around 68% in 2050, and it was around 84% in 1950. This trend has the same pattern in developing countries, although the age ratio between young and old population is much more favorable. The proportion of the working population in these countries is expected to be around 82% compared to the total adult population, while it was around 92% in 1950.

Economic aspects of the aging population are especially considered. Due to the deteriorating ratio of the number of those who work to those who receive pensions, there is practically the collapse of the pension system. The unfavorable demographic trends in Serbia will reduce the working potential of nearly 8% in this decade, which will have a negative impact on the functioning of the labor market and the employment potential for future growth. Potential and available human capital will decrease, while the aging population will increase the already enormous pressure on the social security system, especially on pensions and health care.

In the paper the author point out not only the problems of the current pension system, but also the possibility of overcoming the economic problems caused by the aging population, mainly through necessary pension reform, as well as considering the possibilities for the abolition of the official retirement age, as well as U.S. authorities have done at the federal level, where more than a third of people over 65 years remained at work or transferred to other duties. Researches show that 50% of Americans expect to be active and work when they reach seventy years of age. In Japan, 78% of 55-59 year-olds say they plan to work after retirement.

In this paper the author points out other economic aspects of aging population, such as far-reaching structural changes in the economy which are primarily reflected in the reduction of the labor force, that is,

in changing capital/labor ratio as the basic factors of production. The shift of the labor supply due to declining fertility rates will increase the price of labor, which will encourage capital to be placed in a capital-intensive activity, that is, the activities with less living labor. As the number of elderly people is constantly increasing, this will cause a change in the structure of demand in the market for goods and services because their needs substantially differ from the needs of young people. Changes in the structure of demand for goods and services will necessarily cause a change in the structures of supply, which must be adapted to demand. All these structural changes caused by the aging population are very important for economic development.

At the end of the paper the author points out that the economic effects of aging population are not only negative, but there are also significant positive impacts. There are estimates that the social gains from longer life expectancy in the period from 1970 to 2000 are equal to the overall economic growth in this period. Working potential of older people can be of great benefit to economic development due to the accumulated human capital which they possess if the society finds a suitable way to incorporate it into the economic mainstream.

Key words: population, pension system, “pay as you go” system, pension fund, human capital.

* Овај рад је примљен 11. јула 2013. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 04. септембра 2013. године.